

אי-הלימה תעסוקתית בקרב המשכילים הערבים

סאמי מיעארי, נביל חטאב, עולא נבואני

תקציר

מאמר זה בוחן את מידת האי-הלימה התעסוקתית בקרב משכילים ערבים בהשוואה למשכילים יהודים. המאמר מסתמך על נתונים של סקרי כוח אדם לשנים 2000-2010. ממצאי המחקר מראים שהסיכויים של ערבי משכיל לעסוק במשלחי יד ההולמים את השכלתו נמוכים בהרבה משל יהודי עם אותם מאפיינים. נוסף לכך הממצאים מראים כי בהשוואה למשכילים יהודים, משכילים ערבים נוטים יותר לעסוק במקצועות אקדמיים חופשיים כמו הנדסה, עריכת דין וראיית חשבון. נטייה זו משקפת ככל הנראה את היעדר אמונם בנכונות של שוק העבודה הישראלי לקלוט אותם במקצועות הולמים, בעיקר במגזר הממשלתי. כמו כן המשכילים הערבים נוטים יותר לעסוק במקצועות ההוראה בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים. מנגד שיעורם בקרב המרצים באוניברסיטאות נמוך במיוחד. תוצאות אלו הן עקביות לאורך כל תקופת המחקר, דהיינו 2000-2010, והן מאששות את מה שידוע כתופעת הקנס האתני – התשלום שמשלמים משכילים ערבים בכלל ומשכילים מוסלמים בפרט בבואם להשתתף בשוק העבודה.

א. מבוא

רבים מהעובדים הערבים בשוק העבודה הישראלי אינם נהנים מתעסוקה ההולמת את כישוריהם. אף שרמת ההשכלה שלהם במגמת עלייה, הם עדיין מיוצגים בתעסוקות בעלות סטטוס נמוך. מאז שנות השמונים השמיעו שרים ונציגי ציבור הצהרות על הכוונות להעסיק את האקדמאים הערבים במשרדים הממשלתיים, אך הצהרות אלו לא מומשו, ושיעורם של המועסקים הערבים מכלל המועסקים במגזר הממשלתי נותר ברמות נמוכות (כ-7% בשנת 2009) יחסית למשקלם בכלל אוכלוסיית המדינה (20%) (דוח עמותת סיכוי, 2010).

אי-הלימה בשוק העבודה היא תופעה שבה עובדים מקבוצות מיעוט מועסקים בעבודות נחותות שאינן תואמות את השכלתם. אפשר אפוא לראות בתופעה זו "קנס אתני" שמשלמים עובדים מקבוצות מיעוט בבואם להשתתף בשוק העבודה. קיומו של קנס אתני מסוג זה פוגע ביכולת של המיעוט להימנע מאבטלה ולהשיג מוביליות למקצועות יוקרה שמתוגמלים היטב ושנמצאים בראש פירמידת המקצועות. עובדים מקבוצת המיעוט נשארים בתחתית הפירמידה ולרוב מועסקים במקצועות שאינם דורשים מיומנות (Phalet and Heath, 2010). אי-השוויון התעסוקתי בין הערבים ליהודים מסביר במידה מסוימת את פערי ההכנסה בין שתי האוכלוסיות ואת העוני בקרב האוכלוסייה הערבית. יתרה מזו מי שסובל מקשיי תעסוקה ונמצא בקטגוריית אי-הלימה יתקשה לצאת ממצב זה ולהתקדם לתעסוקה הולמת (לוי-אפשטיין, סמיונוב ואלון 1995).

הבטחת תעסוקה הולמת בשוק העבודה היא הכרח, מאחר שהתוצאות של היעדרה אינן רצויות. הן באות לידי ביטוי בין היתר בניכור, בהתארגנות מגזרית, בגישה מיליטנטית, בטשטוש האופי האזרחי של הבעיה ובעימות בלתי נמנע עם השלטונות (רכס, 1987). עוד ב-1987 טען רכס כי על הממשלה לתכנן ולפעול כדי לפתור את בעיות התעסוקה בקרב הערבים ואף לגייס את המשאבים היעילים ביותר כדי לגבש תכנית פעולה שתציג מענה מעשי לבעיה הן בטווח המידי הן בטווח הארוך. מאז נעשו פעולות בכיוון הזה, אך קצבן והיקפן אינם מספיקים כדי לצמצם את הפערים שנוצרו במרוצת השנים מאז קום המדינה (דוח עמותת סיכוי, 2008).

מאמר זה עוסק במצבם של המשכילים הערבים בשוק העבודה הישראלי ובעיקר בודק אם המשכילים הערבים מועסקים במשלחי יד ההולמים את השכלתם. לצורך כך בדקנו את יחס השיעורים של המשכילים הערבים המועסקים מכלל המועסקים הערבים לעומת השיעור המקביל אצל משכילים יהודים. הנתונים מעידים שמשכילים ערבים מועסקים בשיעורים גבוהים במיוחד במקצועות שנחשבים בעלי אופי עצמאי. מנגד ביתר המקצועות שיעור המשכילים הערבים נמוך משמעותית מזה של המשכילים היהודים, בעיקר בתחום המדעים המדויקים. כמו כן יחס השיעורים מעיד על שיעור נמוך במיוחד של משכילים ערבים במקצועות הניהול בכלל ובמקצועות הניהול הבכיר בפרט. בתחום החינוך בולט שיעורם הנמוך של מרצים ערבים משכילים במוסדות להשכלה גבוהה. לעומת זאת שיעור המשכילים הערבים המועסקים בהוראה בבתי ספר יסודיים ועל-יסודיים גבוה במיוחד. תוצאות אלו עקביות במשך כל העשור הראשון של שנות ה-2000, וההבדלים בין השנים אינם גדולים. אמנם עד אמצע העשור הצטמצמו הפערים, אך אלו נפערו מחדש בסופו.

בחינה אמפירית של השפעת הלאום על יחס השיעורים איששה אם כן את הנתונים, ומשתנה הלאום נמצא מובהק ברמת מובהקות של 1% ברובם המוחלט של משלחי היד. מצאנו

שההסתברות של משכילים ערבים לעבוד במשלחי יד שנחשבים עצמאיים יותר, כדוגמת ראיית חשבון ועריכת דין, רפואה ורוקחות והוראה בבתי ספר יסודיים ועל-יסודיים, גבוהה במובהק מההסתברות המקבילה עבור משכילים יהודים. לעומת זאת במשלחי יד במדעי החברה והרוח וכן במקצועות ההנדסה והאדריכלות, המדעים המדויקים, הניהול (ובעיקר הניהול הבכיר), המקצועות החופשיים והטכניים וכן בקרב המרצים – התמונה מתהפכת. בחינה אמפירית השוואתית של אוכלוסיות בני המיעוטים למיניהן מעידה כי מצבם של המשכילים הנוצרים טוב במידה ניכרת ממצבם של המשכילים המוסלמים. לעומת זאת, מלבד תחום המרצים, מצבם של המשכילים הדרוזים אינו שונה מאוד ממצבם של המשכילים המוסלמים. יש לציין כי הסיכוי של משכיל דרוזי לעבוד כמרצה דומה לסיכוי של יהודי לעבוד בתחום זה.

למחקר זה חשיבות רבה משתי סיבות עיקריות. הראשונה, קובעי המדיניות בשוק העבודה הישראלי עדיין אינם מייחסים די משקל לכך שכ-20% מהפרטים הערבים בשוק העבודה הישראלי מתמודדים עם סוגיית האי-שוויון בשוק העבודה, אינם שבעי רצון ממקום עבודתם ועסוקים בהישרדות יומיומית. השנייה, העלאת המודעות בקרב מעסיקים ומועסקים באשר להפסד החבוי לשני הצדדים מתופעה זו.

בפרק השני להלן נציג את הספרות המחקרית בתחום, ובפרק השלישי את בסיס הנתונים ששימש אותנו במחקר זה ואת שיטת המחקר שעליה התבססנו. בפרק הרביעי נציג את תוצאות המחקר, ובחלק האחרון של המאמר נביא סיכום של הדברים ומסקנות.

ב. סקירת הספרות המחקרית

מחקר זה מתקשר לספרות מחקרית המתארת את מצבם של מיעוטים בשוק העבודה. מספר לא מבוטל של חוקרים בתחום הכלכלה והסוציולוגיה תיעדו את תופעת האי-שוויון בין ערבים ליהודים בשוק העבודה. על פי לוין-אפשטיין, סמיונוב ואלון (1995), למשל, מקומו של הפרט בשוק העבודה נקבע על ידי שלושה גורמים. גורמים אלה מכתיבים גם את אופי הפעילות שלו ואת היקפה.

1. האפיונים האישיים והסטטוסים ההישגיים של הפרט

קובעי מדיניות, מעצבי דעת קהל ומעסיקים מסירים מעליהם את האחריות לשילוב הערבים בשוק העבודה ומצהירים כי הערבים יכולים לגשר על הפערים התעסוקתיים בינם לבין היהודים באמצעות השכלה (יעקובי ואח', 2009). אולם מדוח אונו עולה כי גם אם ערבי נקלט במקום עבודה איכותי, סיכויו להתקדם לתפקיד בכיר נמוכים. יתרה מזו, מהדוח עולה שמציאות עגומה זו מביאה את המועסקים הערבים להפסיק להאמין שהשכלה תשפר את מקומם בשוק העבודה, ואי-אמון זה גורר משבר אי-אמון בינם לבין המדינה.

2. הסטטוסים השינויים של הפרט הקובעים את מקומו בתור

מועסקים בשוק העבודה מגויסים על לפי עקרון התור, שלפיו הפריטים מסודרים לפי מידת האטרקטיביות שלהם למעסיקים, כלומר המידה שבה המעסיק רואה בהעסקתם כדאיות (Hodge, 1973). מקומו של הפרט בתור נקבע על פי נורמות חברתיות, מאפיינים אישיים

וסטטוסים שיוכיים. אפליה סטטיסטית ואפליית טעמים משחקות תפקיד חשוב בדחיקת פרטים המשתייכים לקבוצות מיעוט לסוף התור (לוי-אפשטיין, סמיונוב ואלון 1995). בישראל נמצאו עדויות לקיומו של תור המבוסס על קריטריונים שיוכיים, כך שגברים אשכנזים בני 25-54 ממוקמים בתחילת התור, והם הראשונים למצוא תעסוקה הולמת (שם).

3. מבנה ההזדמנויות המוצע לפרט בשוק העבודה המקומי

מחקרים רבים בדקו את ההשפעה של סגרגציה על הזדמנויות התעסוקה של הפרט (Semyonov, Khattab, 1995; Sanders and Nee, 1987; and Tyree, 1981; and Tyree, 1981). סגרגציה כלכלית או על בסיס מגורים שתואמת מאפיינים אתניים, גזעיים או דתיים מלמדת על אי-שוויון כלכלי והזדמנויות תעסוקתיות מוגבלות (Sanders and Nee, 1987). לסגרגציה הנגרמת על ידי ריחוק גיאוגרפי יש השפעה על המבנה החברתי והתעשייתי של היישובים שבפריפריה, שבהם, בשונה מהמרכז, יש דלות בהזדמנויות התעסוקתיות. הפרטים בהם נאלצים להסתפק בהזדמנויות שמציע השוק המקומי שהן ראשוניות, בסיסיות ונחותות. דלות ההזדמנויות אינה מאפשרת לפרט לבחור מבין משרות שהולמות את כישוריו (לוי-אפשטיין, סמיונוב ואלון 1995).

אלחגי (1988) מצא במחקרו כי אף על פי שרמת ההשכלה עלתה בהתמדה ושיעור הממשיכים את לימודיהם לתארים המתקדמים לאחר התואר הראשון גדל באופן ניכר, הבעיה של מציאת תעסוקה הולמת לא נפתרה. תעסוקת אקדמאים ערבים ואפשרויות קליטתם בשוק העבודה הייתה בעבר בעיה מרכזית. מצד אחד הם לא מצאו תעסוקה מתאימה ומצד שני התקשו לייצג ולקדם את עצמם במוסדות הממשלתיים. וכך ציפיות המשכילים להחזר הולם להשקעתם בלימודים אקדמיים הפכו לאכזבה שמגבירה את הניכור (שם). אולם **מדד השוויון בין האזרחים היהודים לערבים בישראל** של עמותת סיכוי טוען כי תופעה זו עדיין רווחת (דוח עמותת סיכוי, 2010).

סמוחה (1988) שאל אם ערבים מצליחים להשיג עבודה, ואם העבודות שבהן הם מועסקים אכן הולמות את כישוריהם, את הישגיהם ואת שאיפותיהם. הוא מצא כי האסטרטגיה השכיחה שבה השתמשו ערבים היא להסכים, בלית ברירה, לשכר ולתנאי עבודה נמוכים מהמקובל או לעסוק בעבודות חיוניות אך נחותות, או להצטיין בכל עיסוק שיבחרו. בכך הם יצרו לעצמם יתרונות שחיפו על פגיעותם כבני מיעוט. אך גם פתרון זה אינו קל להשגה, והשינוי אינו מהיר, כיוון שלבעיית התעסוקה של האקדמאים הערבים סיבות רבות, ובהן מאפיינים מסוימים של המיעוט הערבי, אופייה של ישראל כמדינה יהודית ציונית, הסכסוך הערבי-יהודי, מבנה המשק והפוליטיקה הישראלית.

רכס (1987) גרס כי הבעיה העיקרית ניצבת לפני בוגרי מדעי הרוח והחברה ולפני בוגרי טכניון ערבים, שאינם מוצאים עיסוק בענף שיתאים לכישוריהם ויענה על ציפיותיהם. שאלת התעסוקה נוגעת לעצם ישותם של האקדמאים, והיא מולידה תחושות תסכול, קיפוח ואפליה במישור האישי. תחושות אלה התאגדו לרגש קולקטיבי של אחדות גורל שהוליד זהות מגזרית. זהות זו נחשבת לנדבך יסוד ברכיבי הזהות האזרחית, הפוליטית והלאומית של ערביי ישראל.

גיוראן (1988) ציין כי המשכילים במגזר הערבי חשופים להשפעות החברה היהודית ולהישגיה, והדבר יוצר אצלם ציפיות גבוהות. כאשר הם נתקלים בתקרת הזכוכית, וכאשר הם אינם מצליחים להשתלב בעבודות ההולמות את השכלתם ואת כישוריהם, הם נאלצים להתמודד עם בעיית האבטלה ולהסתפק בעיסוקים שאינם בתחום התמחותם. במיוחד בולט הדבר בקרב בוגרי המקצועות הטכנולוגיים, וכ-50% מהם מובטלים או עוסקים בתחומים שאינם קשורים ללימודיהם. גיוראן ציין שמצב זה נוצר בשל גורמים פנימיים של המגזר הערבי ובשל גורמים חיצוניים הקשורים בתפקוד הממשלה. לטענתו הפתרון הוא עיצוב תשתית אסטרטגית לפיתוח המגזר הערבי ותיעושו. על ידי כך המצב הכלכלי ורמת התעסוקה במשק הישראלי בכלל ישתפרו.

המועסקים הערבים המשכילים נאלצים להתאים את עצמם להזדמנויות שמציע שוק העבודה המקומי, והם אף יוצרים לעצמם הזדמנויות בשוק זה. Shavit (1992) ציין את ארבע אפשרויות התעסוקה העיקריות הפרושות לפני ערביי ישראל: כלכלת היזמות (Economic Entrepreneurship); תעסוקה בעסקים בבעלות ערבים פלסטיניים; תעסוקה בעסקים בבעלות יהודים (הקבוצה הדומיננטית); תעסוקה במגזר הציבורי. כמו כן, Yonay and Kraus (2001) הראו כי הערבים הפלסטיניים במדינת ישראל מתגברים על בעיית האבטלה ועל המכשולים הניצבים לפניהם בדרכם לתעסוקה הולמת ולמימוש שאיפותיהם להתקדם בעבודה על ידי הליכה בשני נתיבים חלופיים. הנתיב הראשון הוא הצטרפות לעסק משפחתי (כלכלת היזמות); ואילו השני הוא תעסוקה במגזר הציבורי. החוקרים מצאו כי הכלכלה האתנית המקומית חשובה, והיא מציעה את האפשרות של העסקה עצמית התורמת לרווחתם של הפלסטיניים. היא גם מעידה על כך ששוק העבודה הישראלי אינו מכיל את הפלסטיניים. Khattab (2006) גורס כי הבדלים אתניים בשוק העבודה הישראלי משפיעים על סיכוייהם של פלסטיניים, לעומת יהודים, להשתלב בשוק העבודה הישראלי ולהתקדם בו. לדבריו, אתניות משחקת תפקיד מפתח ביצירת אי-שוויון חברתי וכלכלי בישראל, והיהודים מגיעים למעמד חברתי וכלכלי גבוה יותר ממעמדם של הפלסטיניים.

לוי-אפשטיין, קפלן ולבנון (1992) מצאו כי סגרגציה גיאוגרפית שיוצרת שוקי עבודה מקומיים מביאה לאי-שוויון כלכלי בין יהודים לערבים בישראל, וכי ההכנסות של הערבים מושפעות יותר מסגרגציה זו. לוי-אפשטיין, אלחגי וסמיונוב (1994) מצאו כי בשל הסגרגציה הגיאוגרפית והתעסוקתית בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית מבנה ההזדמנויות בשוק העבודה ביישובים הערביים מוגבל בעיקר לשירותים ציבוריים בתחום ההוראה והרווחה, והעובדים הערבים נאלצים לעבוד בשוק העבודה היהודי. בשוק זה הם ניצבים לפני קשיי תעסוקה הבאים לידי ביטוי בפער גדול בין רמת ההשכלה שלהם לבין היכולת לתרגם את השכלתם להישגים תעסוקתיים, והם נאלצים להתפשר על משלחי יד שדרישותיהם נמוכות יחסית לרמת השכלתם. לפיכך תעסוקתם בשוק זה מתאפיינת בשיעורי אי-הלימה גבוהים, ולרוב הם נאלצים לעסוק במקצועות הצווארון הכחול.

עניין נוסף שמשפיע על תעסוקת ערבים הוא ההערכה שבשוק העבודה הישראלי יש אפליה בעיסוק של ערבים מסיבות ביטחוניות גם במשרות רבות שאינן קשורות לביטחון. כך למשל מספר הערבים המועסקים בחברות ובמשרדים ממשלתיים ובתאגידי ציבוריים קטן. אפליה זו קשורה קשר ישיר לשיעור הנמוך של צעירים ערבים הלומדים באוניברסיטאות והבוחרים במקצועות טכנולוגיים ומדעיים (דוחות עמותת סיכוי, 1992-2000; גביש, 2001).

בכנס קיסריה השמיני של המכון הישראלי לדמוקרטיה (2000) הועלה נתון המשקף את הדירוג החברתי-כלכלי של ערבים בתחום התעסוקה: למגזר הערבי אין כל חלק בתקציב המחקר והפיתוח של המדען הראשי במשרד המסחר והתעשייה (1,800,000 ש"ח), מאחר שאין פעילות שלו בתחום זה. לא פלא אפוא שצעירים ערבים חוששים לבחור במקצועות טכנולוגיים ומדעיים. היעדר האמון של צעירים אלה בנכונות של שוק העבודה לקלוט אותם מובן, אך מפליאה המדיניות שאינה משכילה למנוע הפסדים במשאבים אנושיים ובזבוז של מיומנויות וכישורים. גרא וכהן (2001) וגרא (2005) בחנו את מידת האי-שוויון התעסוקתי בין ערבים ליהודים משכילים בשוק העבודה בשנות התשעים. תמונת המצב העולה ממחקריהם מראה שהסיכויים של ערבים, ובעיקר משכילים, לעסוק במשלחי יד ההולמים את השכלתם נמוכים בהרבה לעומת יהודים, בייחוד באזור מגוריהם. אך עדיין גם במגזר היהודי אין להם הזדמנויות תעסוקה, והם נתקלים באפליה לא פורמלית ניכרת שקשורה בחלקה למגבלות ביטחוניות על חברות ומקומות עבודה רבים. לפיכך הם נאלצים לעסוק בהוראה.

ג. בסיס הנתונים ושיטת המחקר

1. מקור הנתונים והגדרות

המחקר המוגש כאן מבוסס על נתוני מיקרו מסקרי כוח עבודה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010. באוכלוסיית המחקר נכללו כל המועסקים המשכילים בגיל 24 ומעלה. בקרב הערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בארץ. מאחר שלמן שנת 2001 נוספה לקריטריונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ההבחנה בין נוצרי ערבי לנוצרי אחר, חשוב לדעת שבמחקר המוצג כאן לא נכללו הנתונים על נוצרים שאינם ערבים או על מרואיינים שאין להם סיווג דת ושנכללו בהגדרה לפני 2001. במדגם של ערבים לא נכללו עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים, מאחר שמבחינת היצע העבודה יש הבדלים עקרוניים בין האוכלוסייה הכללית של עובדים ערבים ישראלים ובין האוכלוסייה הפלסטינית ממזרח ירושלים. היצע העבודה של עובדים ערבים ישראלים נגזר מגודל האוכלוסייה בגיל העבודה, מהשפעות של מדיניות הרווחה ומשינויים במבנה השכר. לעומת זאת היצע העבודה של עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים נגזר מגודל האוכלוסייה ומן הביקוש לעבודתם בשוקי עבודה חלופיים לשוק הישראלי, למשל הגדה המערבית ומדינות ערב (אמיר וגוטליב, 2005). כמו כן לא נכללו בניתוח התושבים הערבים (דרוזים) של רמת הגולן.

פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על-תיכוני או תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי. תעודת השכלה גבוהה כמדד לרמת ההשכלה עדיפה על מספר שנות לימוד, מאחר שמספר שנות הלימוד אינו משקף בצורה מדויקת את רמת ההשכלה. נוסף על כך מספר שנות הלימוד אינו מאפשר הבחנה בין פרט שקיבל תעודה לאחר סיום לימודיו לבין פרט שרק השתתף בלימודים.

הכלי ששימש אותנו להערכת האי-שוויון התעסוקתי בין יהודים לערבים בשוק העבודה הישראלי הוא "יחס הסיכויים" של משכילים ערבים בהשוואה ליהודים בעלי השכלה זהה להיכלל

במשלחי יד ההולמים את רמת השכלתם, ויצאנו מנקודת ההנחה שערבים, כיהודים, מבקשים לעסוק במשלחי יד ההולמים את רמת השכלתם (גרא וכהן, 2001).¹ כאשר היחס מקבל את הערך 1, לשתי הקבוצות ייצוג זהה במשלח היד, וערכים גבוהים מ-1 מבטאים ייצוג יתר של עובדים ערבים.

בקבוצת משלחי היד הנחשבים הולמים את רמת ההשכלה הגבוהה נכללים מקצועות אקדמיים, מקצועות חופשיים וטכניים ומקצועות ניהול. מנגד משלחי יד בקטגוריה של סוכנים, עובדי מכירות, עובדים מקצועיים ועובדים בלתי מקצועיים נחשבים נחותים לקטגוריית השכלה זו.

משלחי יד של קבוצת המקצועות האקדמיים סווגו לשמונה תת-קטגוריות: מדעי החיים והטבע, מהנדסים ואדריכלים, רופאים ורוקחים, עורכי דין, רואי חשבון, אקדמאים במדעי החברה והרוח (כולל שירותי דת), מרצים במוסדות אקדמיים, והוראה בבתי ספר על-יסודיים. באופן דומה קטגוריית המקצועות החופשיים והטכניים סווגה לשתי תת-קטגוריות: מקצוע חופשי טכני (בעיקר הנדסה) והוראה בבית ספר יסודי (כולל גני ילדים). את הקטגוריה של מנהלים סיווגנו לשתי תת-קטגוריות: מנהלים בכירים ומנהלים אחרים.

2. המודל האמפירי

המחקר מתמקד באמידת ההשפעה של גורמים דמוגרפיים-חברתיים על ההסתברות של משכיל ערבי, יחסית ליהודי, להיות מועסק במשלח יד שהולם את השכלתו. משוואת הרגרסיה נאמדה באמצעות מודל Logit² כמפורט להלן:

$$(1) \quad Oc_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 Arab_i + \alpha_2 X_{it} + \varepsilon_{it}$$

כאשר:

Oc_{it} – משתנה דמי שמקבל 1, אם פרט i בשנה t היה מועסק במשלח יד ההולם את השכלתו, ו-0 אם אחרת;

$Arab_i$ – משתנה דמי שמקבל 1, אם פרט i הוא ערבי, ו-0 אם אחרת;

X_{it} – וקטור של משתנים דמוגרפיים-חברתיים המאפיינים את פרט i באותה שנה שכולל: מין, גיל, מצב משפחתי, צורת יישוב מגורים, מקום עבודה של הפרט;

α_0 עד α_2 הם הפרמטרים הנאמדים; ו- ε_{it} היא טעות מקרית שיש לה התפלגות לוגיסטית עם תוחלת 0 ושונות $\pi^2/3$.

¹ יחס הסיכויים חושב על ידי המנה בין שיעור המשכילים הערבים המועסקים במשלח יד הולם מסוים (מכלל המועסקים הערבים המשכילים) לשיעור היהודים באותה רמת השכלה המועסקים במשלח יד זהה (מכלל המועסקים היהודים המשכילים).

² המודל מחושב על ידי אמד הנראות המקסימלית (אנ"מ - MLE). ההנחה היא שהטעות המקרית מתפלגת לוגיסטית, ולכן ההסתברות שפרט יהיה מועסק במשלחי יד ההולמים את השכלתו היא:

$$\Pr(Oc_i = 1 | x) = \Pr(\varepsilon_i \leq x_i \beta | x_i) = F(x_i \beta) = \frac{\exp(x_i \beta)}{1 + \exp(x_i \beta)}$$

³ ליתר פירוט ראו (Scott Long (1997).

במוקד האמידה α_1 – אם הוא שלילי ומובהק, לערבים משכילים יש הסתברות נמוכה יותר מליהודים בעלי אותה רמת השכלה להיות מועסקים במשלחי יד ההולמים את רמת השכלתם, כאשר יתר המאפיינים קבועים.⁴

ד. תוצאות

1. המצב הקיים

לוח 1 מציג את התפלגות המועסקים לפי משלחי יד ולאום בשנים 2000 ו-2010. מן הלוח עולה שבשנים 2000-2010 עלה שיעור המועסקים במקצועות אקדמיים ובקרב הסוכנים, אנשי המכירות ועובדי השירותים. בעיקר בולטת העלייה החדה בשיעור הנשים הערביות העובדות במקצועות אקדמיים (הוראה בבתי ספר) מתוך סך הנשים הערביות העובדות. מנגד שיעור העוסקים במקצועות הניהול, הפקידות, העובדים המקצועיים בכל מיני תחומים והעובדים הבלתי מקצועיים ירד.

נתון נוסף שעולה מן הלוח הוא השיעור הגבוה יחסית של עובדים ערבים המועסקים במשלחי יד מקצועיים (בעיקר בתחום הבנייה והתעשייה) ובמשלחי יד בלתי מקצועיים מסך המועסקים הערבים. שיעור זה גבוה משמעותית (לעיתים אף יותר מפי 2) מהשיעור המקביל אצל יהודים. לעומת זאת ביתר המקצועות מתקבלת תמונת ראי הבולטת לרעה, במיוחד במקצועות הניהוליים והפקידותיים. אפשר לראות כי 77% מהיהודים מיוצגים במשלחי יד עתירי התמקצעות והכשרות מיוחדות (סוכנים, עובדי מכירות ועובדי שירותים, עובדי פקידות, מנהלים, מקצועות חופשיים וטכניים ואקדמאים), המניבים הכנסה גבוהה ודורשים השקעה גדולה בהון אנושי, לעומת 45% בקרב הערבים.

המועסקים הגברים הערבים מרוכזים במשלחי יד ובענפים המתאפיינים במיומנות נמוכה יחסית. כך כ-60% מתעסוקת הגברים הערבים היא בענפי הבינוי ובעבודה לא מקצועית. תעסוקה בענפים מתקדמים ובמינהל הציבורי היא בהיקף מצומצם ביותר, ואילו בקרב נשים ערביות התעסוקה מרוכזת במידה ניכרת בחינוך – 45%. לעומת זאת רק 34% מהעובדים הגברים היהודים מרוכזים בענפים המתאפיינים במיומנות נמוכה.

⁴ חישוב יחס הסיכויים (Odds Ratio) של ערבים בהשוואה ליהודים עונה על השאלה פי כמה גדולה ההסתברות של משכיל ערבי לעסוק במשלחי יד הולם מזו של יהודי עם אותם מאפיינים.

לוח 1

התפלגות כלל המועסקים לפי משלחי יד ולאום, 2000, 2010 (באחוזים)

2010			2000			2010			2000			משלחי יד
ערבים			יהודים			ערבים			יהודים			
נשים	גברים	סך הכול	נשים	גברים	סך הכול	נשים	גברים	סך הכול	נשים	גברים	סך הכול	
83.0	225.1	308.1	1,126.5	1,166.9	2,293.4	37.3	142.2	179.5	818.5	916.2	1,734.7	סך הכול מועסקים (אלפים)
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	סך הכול (אחוזים)
16.34	9.70	11.48	16.80	17.58	17.19	10.73	8.65	9.08	14.84	13.64	14.20	מקצועות אקדמיים
28.63	5.96	12.07	18.89	13.06	15.93	28.54	6.17	10.81	20.17	12.32	16.02	מקצועות חופשיים וטכניים
1.20	2.43	2.10	5.61	11.09	8.40	1.30	3.68	3.19	4.85	12.09	8.68	מקצועות ניהול
15.62	3.45	6.72	26.16	8.56	17.20	16.86	5.31	7.71	27.22	8.29	17.22	עובדי פקידות
23.12	14.54	16.85	22.19	16.14	19.11	21.56	13.17	14.91	20.47	14.26	17.19	סוכנים, מכירות ועובדי שירותים
0.92	1.85	1.60	0.31	1.93	1.14	0.87	2.64	2.27	0.38	2.56	1.53	עובדים מקצועיים בחקלאות
3.05	51.04	38.12	2.84	23.20	13.20	10.21	49.03	40.97	4.24	28.62	17.11	מקצועיים בתעשייה, בנייה ואחרים
10.54	9.79	9.99	6.26	6.35	6.31	9.41	10.34	10.15	6.95	6.06	6.48	עובדים בלתי מקצועיים
0.59	1.25	1.07	0.93	2.08	1.52	0.52	1.00	0.90	0.88	2.16	1.56	לא ידוע

הערות:

- במדגם נכללו האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית, גילאים 24 ומעלה.
 - בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
 - במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטיניים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים.

בדומה ללוח 1, לוח 2 מציג את התפלגות המועסקים המשכילים (בעלי תעודה על-תיכונית או תואר אקדמי) לפי משלחי יד ולאום בשנים 2000 ו-2010. כפי שהיה אפשר לצפות, שיעור המשכילים בעלי מקצועות אקדמיים, חופשיים או ניהוליים מכלל המועסקים האקדמיים גבוה יותר משיעור זה בכלל האוכלוסייה. עם זאת בניחות של הנתונים לפי לאום, אפשר לראות כי שיעורם של המשכילים הערבים המועסקים במקצועות האקדמיים ובמקצועות החופשיים גבוה מהשיעור המקביל אצל יהודים. מנגד שיעור הערבים המועסקים במקצועות ניהוליים ופקידותיים (מכלל המועסקים הערבים) נמוך מהנתון המקביל עבור יהודים. בהמשך ננתח את תופעה זו לעומק יותר כאשר נתייחס לתת-הקטגוריות של משלחי היד הללו.

בהקשר זה חשוב להדגיש את הירידה החדה בשיעור הגברים הערבים המשכילים המועסקים במקצועות הניהול בשנים 2000-2010. ירידה דומה חלה גם בשיעור המקביל באוכלוסייה היהודית, אך באוכלוסייה הערבית השיעור היה חד יותר. מן הלוח עולה כי בשנים 2000-2010 עלה שיעור המועסקים במקצועות האקדמיים ובקרב הסוכנים, אנשי המכירות ועובדי שירותים. בעיקר בולטת העלייה החדה בשיעור הנשים הערביות העובדות במקצועות אקדמיים מתוך סך הנשים הערביות העובדות. מנגד שיעור העוסקים במקצועות הניהול, הפקידות, העובדים המקצועיים בתחומים השונים והעובדים הבלתי מקצועיים ירד.

לוח 2

התפלגות המועסקים המשכילים לפי משלחי יד ולאום, 2000, 2010 (באחוזים)

משלחי יד	2010						2000					
	ערבים			יהודים			ערבים			יהודים		
	נשים	גברים	סך הכול	נשים	גברים	סך הכול	נשים	גברים	סך הכול	נשים	גברים	סך הכול
סך הכול מועסקים (אלפים)	46.0	58.3	104.4	658.8	576.7	1,235.5	15.8	29.4	45.2	440.8	399.2	840.0
סך הכול (אחוזים)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
מקצועות אקדמיים	29.31	36.99	33.61	28.00	33.31	30.47	23.58	39.43	33.89	26.32	29.17	27.67
מקצועות חופשיים וטכניים	46.11	18.85	30.87	26.74	17.45	22.40	56.37	22.81	34.54	30.45	17.39	24.24
מקצועות ניהול	1.29	5.36	3.57	7.05	14.18	10.38	1.20	8.58	6.00	5.81	16.63	10.95
עובדי פקידות	13.66	6.43	9.62	19.81	5.96	13.35	9.56	6.78	7.76	16.49	5.89	11.45
סוכנים, מכירות ועובדי שירותים	8.58	12.55	10.80	12.58	10.37	11.55	7.69	7.81	7.77	12.84	8.83	10.93
עובדים מקצועיים בחקלאות		0.15	0.08	0.14	1.09	0.58	0.28	1.30	0.94	0.26	1.13	0.67
מקצועיים בתעשייה, בנייה ואחרים	0.40	16.86	9.60	2.17	12.23	6.86	1.00	9.91	6.80	3.38	15.66	9.21
עובדים בלתי מקצועיים	0.64	2.04	1.42	2.67	3.15	2.89	0.33	3.01	2.07	3.75	3.39	3.58
לא ידוע		0.78	0.44	0.85	2.26	1.51		0.36	0.24	0.71	1.92	1.29

הערות:

- במדגם נכללו האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית המשכילה, בגיל 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על-תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים.

2. אי-שוויון תעסוקתי בין משכילים ערבים ליהודים – 2010-2000

לוחות 3 ו-4 מציגים את יחס הסיכויים של משכילים ערבים להיכלל במשלחי יד המאופיינים כדורשים רמת השכלה גבוהה. יחס הסיכויים חושב על פי מנת שיעור המשכילים הערבים המועסקים בענף זה מכלל המשכילים הערבים מחולקת בשיעור היהודים המשכילים המועסקים בענף זה מכלל המשכילים היהודים. לוח 3 מתמקד במרחב המקצועות האקדמיים, ואילו לוח 4 בוחן את המצב במקצועות החופשיים והטכניים ובמקצועות הניהול.

לוח 3

מנת יחס הסיכויים של משכילים ערבים להיכלל במשלחי היד השונים, בהשוואה ליהודים באותה רמת השכלה, 2010-2000

שנה	מקצועות אקדמיים							
	מדעי החיים והטבע	מהנדסים ואדריכלים	רופאים ורוקחים	עורכי דין	רואי חשבון	מדעי החברה והרוח	מרצים	הוראה בבית ספר על-יסודי
2000	0.06	0.45	1.78	1.30	1.47	0.91	0.25	2.45
2001	0.08	0.53	1.85	1.39	1.55	0.82	0.29	2.52
2002	0.14	0.63	1.41	1.61	0.44	0.37	0.30	2.46
2003	0.10	0.71	1.37	1.13	1.43	0.58	0.36	2.38
2004	0.12	0.47	1.52	1.18	1.34	0.64	0.33	2.49
2005	0.34	0.39	1.52	1.76	1.44	0.47	0.58	2.04
2006	0.20	0.45	1.25	1.52	1.00	0.68	0.51	1.94
2007	0.10	0.35	1.19	1.41	1.19	0.28	0.47	2.39
2008	0.12	0.52	1.22	1.35	1.60	0.46	0.26	2.67
2009	0.14	0.54	1.56	1.52	1.75	0.48	0.28	2.38
2010	0.12	0.62	1.46	1.51	1.14	0.49	0.33	2.93

הערות:

- במדגם נכללו האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית המשכילה, בגיל 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על-תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים.

בלוח 3 אפשר לראות כי משכילים ערבים מועסקים בשיעורים גבוהים במיוחד במקצועות שנחשבים בעלי אופי עצמאי, כדוגמת ראיית חשבון ועריכת דין. לעומת זאת במקצועות ההנדסה, האדריכלות ומדעי החברה והרוח שיעור המשכילים הערבים נמוך במידה רבה מזה של המשכילים היהודים. בולט במיוחד שיעורם הנמוך בתחום המדעים המדויקים.

בתחום החינוך בולט השיעור הנמוך של מרצים משכילים ערבים במוסדות להשכלה גבוהה. מנגד שיעור המשכילים הערבים העוסקים בהוראה בבתי ספר על-יסודיים גבוה במיוחד. ייתכן שהדבר נובע מקושי להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה שלרוב הם בעלי גוון מעורב, ואילו בבתי הספר העל-תיכוניים אין עירוב גבוה בין בני הלאומים למיניהם.

תוצאות אלו הן עקביות במשך כל העשור הראשון של שנות ה-2000, וההבדלים בין השנים אינם גדולים. יש לציין שמהנתונים נראה שחלה הצטמצמות בפערים באמצע העשור, אך הם אלו נפערו מחדש בסופו. כך למשל, יחס השיעורים בקרב המרצים הגיע לכדי 0.6 בשנת 2005, אך חזר לכדי 0.3 בהמשך; ומנגד יחס הסיכויים בקרב מורים עמד על כ-2.0 בלבד בשנים 2006-2005, אך גדל שוב לכמעט 3.0 בסוף העשור.

לוח 4

מנת יחס הסיכויים של משכילים ערבים להיכלל במשלחי היד השונים, בהשוואה ליהודים באותה רמת השכלה, 2010-2000

שנה	מקצועות חופשיים וטכניים		מקצועות ניהול	
	מקצוע חופשי טכני	הוראה בבית ספר יסודי	מנהלים בכירים	מנהלים אחרים
2000	0.80	2.42	0.35	1.62
2001	0.73	2.50	0.43	0.85
2002	0.81	2.66	0.40	1.05
2003	0.68	2.43	0.39	1.03
2004	0.77	2.37	0.30	1.07
2005	0.66	2.48	0.24	0.85
2006	0.67	2.82	0.33	1.59
2007	0.69	2.86	0.40	0.55
2008	0.74	2.86	0.23	0.38
2009	0.66	2.96	0.27	0.71
2010	0.67	2.55	0.30	0.58

הערות:

- במדגם נכללו האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית המשכילה, בגיל 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על-תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים.

בתחומי המקצועות החופשיים והטכניים בולט שיעורם הגבוה במיוחד של מורים בבתי ספר יסודיים, מגמה הממשיכה את התוצאות שהראינו בנוגע להוראה בבתי ספר על-יסודיים. בדומה לנתונים שם, יחס הסיכויים עומד על פי 2.5-3. משמעות הדבר היא ששיעור המשכילים הערבים העובדים במקצוע זה מכלל המשכילים הערבים גבוה פי 2.5-3 מהשיעור המקביל אצל יהודים. לעומת זאת ביתר המקצועות המוגדרים חופשיים או טכניים שיעור המשכילים היהודים גבוה משיעור המשכילים שאינם יהודים.

בולט בחומרנו יחס השיעורים בקרב המנהלים הבכירים. לפי יחס זה, שיעור המשכילים היהודים במקצועות אלו מכלל המשכילים היהודים גבוה פי 2-3 מהשיעור המקביל אצל משכילים ערבים. נתון זה מעיד על הקושי של משכילים ערבים להתקדם לעמדות בכירות במשק הישראלי. גם במשלחי יד אלו הפערים נראים קבועים על פני זמן, ולא חל שינוי משמעותי ביחס הסיכויים.

3. ההשפעה הנקייה של הלאום

כדי לבחון את השפעתו של הלאום בניכוי השפעות אחרות, כדוגמת מצב משפחתי, גיל וכו', הרצנו רגרסיות לכל משלח יד אקדמי בפני עצמו כאשר יתר המשתנים קבועים. לוח 5, 6, 7 ו-8 מציגים את תוצאות הרגרסיות השונות. לוחות 5 ו-6 מתמקדים במשלחי היד האקדמיים – לוח 5 מציג את תוצאות הרגרסיה העיקריות ולוח 6 בוחן את ההבדל בין המיעוטים הערביים למיניהם: מוסלמים, נוצרים ודרוזים. לוחות 7 ו-8 מציגים באופן דומה את התוצאות במשלחי היד החופשיים והטכניים ובמקצועות הניהוליים.

לוח 5

תוצאות מקדמי הרגרסיה במודל לוגיסטי, מקצועות אקדמיים, 2000-2010

מקצועות אקדמיים									
המשתנה	מדעי החיים	מהנדסים ואדריכלים	רופאים ורוקחים	עורכי דין	רואי חשבון	מדעי החברה	מרצים	הוראה בבית ספר על-יסודי	הוראה בבית ספר על-יסודי
לאום ערבי	*** -1.946	*** -0.740	*** 0.619	*** 0.271	* 0.142	*** -0.625	*** -0.885	*** 1.104	*** 3.016
יחס הסיכויים (Odds Ratio)	0.143	0.477	1.857	1.312	1.153	0.535	0.413		
מין: אישה	*** -0.331	*** -1.470	*** 0.198	*** -0.444	*** -0.908	*** 0.456	*** -0.119	*** 1.065	*** 1.065
מצב משפחתי: נשואה	0.014	*** 0.251	*** 0.153	*** -0.010	0.014	*** -0.114	*** -0.261	*** 0.579	*** 0.579
מקום עבודה: מחוץ ליישוב מגורים קבוצות גיל (ביקורת: 35-44)	*** 0.822	*** 0.694	*** 0.143	*** 0.109	*** 0.318	*** 0.125	*** 0.635	*** -0.068	*** -0.068
34-24	*** 0.149	*** 0.182	*** -0.420	*** 0.263	*** 0.453	0.001	-0.065	*** -0.246	*** -0.246
54-45	*** -0.240	*** -0.086	*** 0.130	*** -0.477	*** -0.349	*** -0.040	-0.012	*** 0.193	*** 0.193
64-55	*** -0.170	*** -0.001	*** 0.253	*** -0.451	*** -0.556	*** 0.090	*** 0.515	*** 0.169	*** 0.169
+65	*** -0.451	** 0.108	** 0.739	*** 0.375	*** 0.377	*** 0.472	*** 0.935	*** -0.537	*** -0.537
צורת יישוב מגורים (ביקורת: 100-)									
50 אלף תושבים (ירושלים)	*** 0.218	*** -0.183	*** 0.180	*** 0.116	* -0.181	*** 0.331	*** 1.404	*** 0.364	*** 0.364
תל אביב	*** 0.183	*** 0.184	*** 0.109	** 0.747	*** 0.128	*** 0.412	*** 1.001	*** -0.475	*** -0.475
חיפה	0.063	*** 0.812	*** 0.254	*** 0.056	*** -0.462	*** -0.145	*** 1.306	*** -0.155	*** -0.155
200-100 אלף תושבים	*** -0.353	*** -0.089	*** -0.013	*** -0.339	** -0.157	*** -0.473	*** 0.006	** -0.073	** -0.073
50,000-2,000 תושבים	*** -0.442	*** -0.083	*** -0.188	*** -0.186	*** -0.332	*** -0.141	*** 0.041	*** 0.132	*** 0.132
יישוב כפרי (עד 2,000 תושבים)	*** -0.440	*** -0.280	*** -0.328	*** -0.518	*** -0.882	*** -0.055	* 0.159	*** 0.345	*** 0.345
חותך	*** -3.915	*** -2.797	*** -3.377	*** -3.653	*** -4.215	*** -3.252	*** -4.726	*** -3.875	*** -3.875
מספר התצפיות	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420
Pseudo R ²	0.035	0.085	0.014	0.033	0.038	0.020	0.041	0.059	0.059

הערות:

- המדגם כולל את קבוצת המועסקים המשכילים, בגילים 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.
- המשתנה התלוי הוא דמי שמקבל 1 אם הפרט מועסק במשלח יד ההולם את השכלתו, ו-0 אם אחרת.
- נוסף למשתנים המסבירים נכלל ברגרסיה משתנה דמי לשנה.
- *, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5%, 1% בהתאמה.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים.

כפי שאפשר לראות בלוח 5, תוצאות הרגרסיה מאששות את הנתונים שהצבענו עליהם בסעיף הקודם. כך משתנה הלאום נמצא מובהק ברמת מובהקות של 1% בכל משלחי היד האקדמיים, מלבד ראיית חשבון (שם המשתנה היה ברמת מובהקות של 10% בלבד). בהתאם לכך במשלחי

היד הנחשבים לעצמאיים יותר, כדוגמת ראיית חשבון ועריכת דין, וכן ברפואה ורוקחות ובהוראה בבתי ספר על-יסודיים, ההסתברות של המשכילים הערבים לעבוד במשלח יד זה גבוהה במובהק מההסתברות המקבילה עבור משכילים יהודים; ואילו במשלחי היד של מדעי החברה והרוח, וכן במשלחי היד של מהנדסים ואדריכלים, מקצועות המדעים המדויקים, וכן בקרב מרצים התמונה מתהפכת.

כדי לבחון את המצב בקרב האוכלוסיות הערביות השונות הרצנו גרסיה נוספת הכוללת משתני דמי לקבוצות המיעוטים השונות – נוצרים, מוסלמים ודרוזים. התוצאות בעבור משלחי היד האקדמיים מדווחות בלוח 6.

לוח 6

תוצאות חישוב יחס הסיכויים (Odds Ratio) ממודל לוגיסטי, מקצועות אקדמיים, 2010-2000

מקצועות אקדמיים											המשתנה
הוראה בבית ספר על-יסודי	מרצים	מדעי החברה והרוח	רואי חשבון	עורכי דין	רופאים ורוקחים	מהנדסים ואדריכלים	מדעי החיים וטבע	מספר התצפיות			
*** 3.242	*** 0.318	*** 0.474	1.028	*** 1.323	*** 1.781	*** 0.439	*** 0.155	214,300			
*** 0.730	*** 1.739	*** 1.584	*** 1.837	1.025	*** 1.296	*** 1.438	0.973				
0.994	*** 2.860	0.831	*** 0.105	0.801	*** 0.532	0.788					
215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	215,420	214,300			
0.059	0.042	0.020	0.040	0.033	0.015	0.085	0.034		Pseudo R ²		

הערות:

- במדגם נכללו האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית המשכילה, בגיל 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטינים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על-תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.
- התוצאות התקבלו מהרצת אותם גרסיות כמו בלוח 5. כמו כן למשתנה ערבי נוספו שני משתני דמי: הראשון אם הפרט הוא ערבי נוצרי; השני עבור פרט דרוזי.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2010-2000, עיבודי המחברים.

מלוח 6 עולה כי מקרב בני המיעוטים, מצבה של האוכלוסייה הנוצרית טוב במידה רבה ממצבן של האוכלוסיות המוסלמית והדרוזית. לפיכך כאשר בוחנים את מצבם של המשכילים המוסלמים מול מצבם של המשכילים היהודים, הפערים מתחדדים אף יותר. כאשר בוחנים את מצבם של המשכילים המוסלמים לעומת המשכילים היהודים, יחס הסיכויים בקרב מרצים עומד על 0.318. יחס זה נמוך מיחס הסיכויים שהתקבל עבור כלל בני המיעוטים מול האוכלוסייה היהודית – 0.413. בדומה לכך יחס הסיכויים של משכילים מוסלמים בקרב מורים בבתי ספר על-יסודיים עומד על 3.242, לעומת 3.016 בקרב כלל בני המיעוטים.

הפערים מצטמצמים כאשר משווים את יחס הסיכויים של האוכלוסייה הנוצרית לזו של האוכלוסייה היהודית. כך למשל, יחס הסיכויים של משכילים מוסלמים לעומת משכילים יהודים להיות מרצים עמד על 0.318, ואילו יחס הסיכויים של משכילים נוצרים לעומת משכילים מוסלמים עמד על 1.739. ולכן יחס הסיכויים של משכילים נוצרים לעומת משכילים יהודים עמד על כ-0.553 (יחס זה מתקבל מהכפלת היחסים). תוצאות דומות אפשר למצוא גם עבור מקצועות

ההנדסה והאדריכלות, מדעי החברה והרוח וההוראה בבתי הספר העל-יסודיים. ראוי לציין כי מגמה שונה ומובהקת (דהיינו ששני יחסי הסיכויים, מוסלמים מול יהודים ונוצרים מול מוסלמים, מובהקים) נמצאה רק בתחום הרפואה והרוקחות. במשלחי יד אלו יחס הסיכויים מורה על סיכוי גבוה יותר של משכיל מוסלמי לעבוד בתחום לעומת משכיל יהודי, אך הסיכוי של משכיל נוצרי אף גבוה יותר. יש לציין כי הפערים בין המשכילים המוסלמים לאלו הנוצרים נמצאו מובהקים ברוב משלחי היד, ורק בעריכת דין ובמקצועות מדעי החיים והטבע לא נמצאו פערים מובהקים.

בהשוואה של המשכילים הדרוזים למשכילים המוסלמים נמצא כי פערים מובהקים קיימים רק במקצועות הרפואה והרוקחות וראיית החשבון, שם יחס הסיכויים קטן משמעותית מ-1, נתון המעיד על כך שהסיכוי של משכיל דרוזי לעבוד במשלחי יד אלו נמוך משמעותית מהסיכוי של משכיל מוסלמי לעבוד בהם. לעומת בקרב מרצים נמצא כי יחס הסיכויים קרוב ל-3, נתון המצביע על ההסתברות הגבוהה יחסית של המשכילים הדרוזים לעבוד כמרצים בהשוואה למשכילים המוסלמים (ואף הנוצרים). כאשר משווים את הסיכויים של משכילים דרוזים לעומת משכילים יהודים מתקבל יחס סיכויים של 0.909 המעיד על סיכויים דומים של משכילים יהודים ודרוזים לעבוד כמרצים.

לוח 7 (להלן) מציג את תוצאות הרגרסיה של יחס הסיכויים של משכילים בני מיעוטים לעומת משכילים יהודים במקצועות הטכניים והחופשיים ובמקצועות הניהול. כפי שאפשר לראות בלוח, למשכילים מאוכלוסיות בני המיעוטים יש הסתברות גבוהה יותר לעבוד כמורים בהשוואה למשכילים יהודים. מנגד ביתר משלחי היד המוצגים בלוח, משלחי היד הטכניים, החופשיים האחרים ומקצועות הניהול, יחס הסיכויים קטן מ-1, נתון המעיד על הסיכוי הנמוך של משכילים מאוכלוסיות אלו לעבוד במשלחי היד המוצגים, בהשוואה למשכילים יהודים. יש לציין כי לכל התוצאות רמת מובהקות גבוהה למדי. נתון נוסף שיש להדגיש הוא יחס הסיכויים הנמוך במיוחד של משכילים בני מיעוטים לעבוד במקצועות הניהול הבכיר. לנוכח הסיכוי הנמוך יחסית של משכילים בני מיעוטים לעבוד גם ביתר מקצועות הניהול קשה יהיה לראות את התוצאות הללו משתנות.

לוח 7

תוצאות מקדמי הרגרסיה במודל לוגיסטי, מקצועות חופשיים וטכניים ומקצועות ניהול, 2010-2000

מקצועות ניהול		מקצועות חופשיים וטכניים		המשתנה	
מנהלים אחרים	מנהלים בכירים	הוראה בבית ספר יסודי	מקצוע חופשי טכני		
** -0.161	*** -1.156	*** 1.269	*** -0.432	לאום ערבי	
0.851	0.315	3.559	0.649	יחס הסיכויים (Odds Ratio)	
*** -0.785	*** -0.919	*** 1.975	*** -0.168	מין: אישה	
*** 0.270	*** 0.332	*** 0.404	*** -0.156	מצב משפחתי: נשואה	
*** -0.165	*** 0.576	*** -0.633	*** 0.237	מקום עבודה: מחוץ ליישוב מגורים	
				קבוצות גיל (ביקורת: 44-35)	
*** -0.332	*** -0.422	*** 0.067	*** 0.161	34-24	
0.063	-0.023	* 0.037	*** -0.216	54-45	
*** 0.152	*** -0.110	*** -0.339	*** -0.258	64-55	
-0.162	*** -0.462	*** -0.612	*** -0.579	+65	
				צורת יישוב מגורים (ביקורת: 100-50 אלף תושבים)	
0.080	-0.042	*** 0.095	* 0.057	ירושלים	
*** 0.436	*** 0.475	*** -0.604	*** 0.136	תל אביב	
*** -0.071	-0.067	*** -0.417	-0.027	חיפה	
-0.046	*** -0.494	*** 0.112	0.018	200-100 אלף תושבים	
0.202	*** -0.130	*** 0.324	*** -0.109	50,000-2,000 תושבים	
*** 0.522	*** 0.093	*** 0.593	*** -0.173	יישוב כפרי (עד 2,000 תושבים)	
*** -3.942	*** -2.245	*** -3.861	*** -1.585	חיתוך	
215,420	215,420	215,420	215,420	מספר התצפיות	
0.025	0.062	0.139	0.012	Pseudo R ²	

הערות:

- המדגם כולל את קבוצת המועסקים המשכילים, בגילים 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטיניים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.
- המשתנה התלוי הוא דמי שמקבל 1 אם הפרט מועסק במשלח יד החולם את השכלתו, ו-0 אם אחרת.
- נוסף למשתנים המסבירים נכלל בהגרסיה משתנה דמי לשנה.
- *, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5%, 1% בהתאמה.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים

כדי לבחון את המצב בקרב האוכלוסיות הערביות השונות הרצנו רגרסיה נוספת הכוללת משתני דמי לקבוצות המיעוטים למיניהן – נוצרים, מוסלמים ודרוזים. התוצאות בכל הקשור למקצועות החופשיים והטכניים ולמקצועות הניהול מדווחות בלוח 8.

כפי שאפשר לראות בלוח, מצב המשכילים הנוצרים במקצועות החופשיים והטכניים בעייתי פחות לעומת מצבם של המשכילים המוסלמים. כך יחס הסיכויים של המשכילים הנוצרים לעומת המשכילים המוסלמים עומד בכיוון הפוך ליחס הסיכויים של משכילים מוסלמים לעומת משכילים יהודים. תוצאה דומה מתקבלת גם בקרב המורים בבתי הספר היסודיים. לעומת זאת בקרב המשכילים הדרוזים המצב רע אף יותר משל המשכילים המוסלמים (במקצועות החופשיים והטכניים) או דומה (מורים בבתי ספר יסודיים).

במקצועות הניהול לא נמצאו פערים מובהקים בין המשכילים מאוכלוסיות בני המיעוטים, והסיכויים של משכילים מכל שלוש הקבוצות לעבוד במקצועות הניהול, ובמיוחד במקצועות הניהול הבכיר, נמוכים במידה ניכרת מהסיכוי של משכיל יהודי לעבוד במקצועות אלו.

לוח 8

תוצאות חישוב יחס הסיכויים (Odds Ratio) ממודל לוגיסטי, מקצועות חופשיים וטכניים ומקצועות ניהול, 2000-2010

מקצועות ניהול		מקצועות חופשיים וטכניים		המשתנה
מנהלים אחרים	מנהלים בכירים	הוראה בבית ספר יסודי	מקצוע חופשי טכני	
0.874 *	0.298 ***	4.171 ***	0.594 ***	מוסלמי (בהשוואה ליהודי)
0.903	1.160	0.495 ***	1.507 ***	נוצרי (בהשוואה למוסלמי)
0.936	1.248	0.975	0.723 ***	דרוזי (בהשוואה למוסלמי)
215,420	215,420	215,420	215,420	מספר התצפיות
0.025	0.062	0.140	0.013	Pseudo R ²

הערות:

- המדגם כולל את קבוצת המועסקים המשכילים, בגילים 24 ומעלה.
- בהגדרה של ערבים נכללו מוסלמים, דרוזים ונוצרים שנולדו בישראל.
- במדגם של הערבים לא נכללו עובדים פלסטיניים ממזרח ירושלים ועובדים מרמת הגולן.
- פרט משכיל הוגדר כפרט שיש לו תעודת סיום של בית ספר על תיכוני, תואר אקדמי ראשון, שני או שלישי.
- המשתנה התלוי הוא דמי שמקבל 1, אם הפרט מועסק במשלח יד ההולם את השכלתו, ו-0 אם אחרת.
- נוסף למשתנים המסבירים נכלל ברגרסיה משתנה דמי לשנה.
- *, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5%, 1% בהתאמה.

מקור: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2000-2010, עיבודי המחברים

ה. סיכום והמלצות למדיניות

מאמר זה בחן את מצבם של משכילים ערבים בשוק העבודה לעומת מצבם של משכילים יהודים. התמקדנו במידת ההלימה של משלחי היד שבהם מועסקים משכילים ערבים לרמת השכלתם. המסקנה העיקרית העולה ממחקרנו היא שרמת ההלימה של משלחי היד לרמת ההשכלה נמוכה בקרב משכילים ערבים בהשוואה ליהודים. בשני מאמרים אחרים (מיעארי, נבואני וחטאב, 2011א; 2011ב) הראינו כי הערבים משלמים קנס אתני בכל הנוגע לשכרם וגם קנס אתני הבא לידי ביטוי בהשפעה הניכרת של מחזורי העסקים על מצבם התעסוקתי. האפליה התעסוקתית בישראל נחקרה כבר בעבר. גרא וכהן (2001) וגרא (2005) מצאו אישוש לקיומה של אפליה בעיסוק כלפי משכילים ערבים. הם הראו שסיכויים של ערבים, ובעיקר משכילים, לעסוק במשלחי יד ההולמים את השכלתם נמוכים בהרבה לעומת יהודים, בעיקר מחוץ לאזור מגוריהם.

הנתונים העולים מסקרי כוח האדם בישראל לשנים 2000-2010 מצביעים על מגמה נמשכת של השתתפות נמוכה יותר של משכילים ערבים במקצועות ההנדסה, מקצועות מדעי הטבע והמדעים המדויקים, מקצועות מדעי החברה והרוח, בקרב מרצים במוסדות להשכלה גבוהה ובמקצועות הניהול, בייחוד הניהול הבכיר. יש לציין כי גם בקרב מקצועות הניהול הלא בכיר שיעור הערבים נמוך יותר. לעומת זאת יש מגמה ברורה של ריכוז יתר של משכילים ערבים במקצועות העצמאיים (ראיית חשבון ועריכת דין), מקצועות הרפואה והרוקחות ובמקצועות

ההוראה (ביסודיים ובעל-יסודיים). תופעה זו נובעת בבירור מכך שבמקצועות אלו למשכילים ערבים קל יותר להשתלב, והם סובלים בהם פחות מאפליה ומדעות קדומות. במקצועות החופשיים הם אינם צריכים להתמודד על משרה מול משכילים יהודים, ואינם פוגשים מנהלים שלרוב מעדיפים משכילים יהודים. במקצועות ההוראה, מאחר שבתי הספר הם בדרך כלל נפרדים למגזר היהודי ולמגזר הלא יהודי, הם אינם מתמודדים מול משכילים יהודים.

כל התוצאות שעליהם הצביעו הנתונים נבחנו אמפירית ונמצאו מובהקים. בחינה אמפירית של יחסי הסיכויים בקרב המגזרים השונים של בני המיעוטים (מוסלמים, נוצרים ודרוזים) הצביעה על כך שמצבם של המשכילים הנוצרים טוב יותר במרבית משלחי היד. ייתכן שהדבר נובע מאפליה ומחשדנות רבות יותר נגד בני האוכלוסייה המוסלמית. עם זאת אין הבדל משמעותי בין משכילים בני האוכלוסייה הדרוזית ובין משכילים מוסלמים (פרט להבדל ניכר לטובת משכילים דרוזים בקרב מרצים באקדמיה), דבר שמערער את הקביעה האחרונה.

לנוכח התוצאות שהתקבלו יש לעודד תעסוקה של משכילים ערבים במשלחי יד ההולמים את השכלתם כדי לייעל את התעסוקה בישראל, תוך מימוש העקרונות הכלכליים של יתרונות יחסיים.⁵

⁵ יש לציין כי בשל מחסור בנתונים לא בוצע ניתוח של מגמת הלימוד של המשכילים, ולפיכך אין בידינו לקבוע את אופן ההתפלגות של מגמות הלימוד בהשוואה בין המגזר היהודי והמגזר הלא יהודי. עם זאת גם אם ישנו שוני מהותי בהתפלגויות, סביר להניח שהוא תוצאה של הקושי של בני המיעוטים לעסוק בתחומים כדוגמת הנדסה וניהול.

מקורות

- אלחגי, מאג'ד (1988). **מצוקת התעסוקה בקרב האקדמאים הערבים בישראל**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי-ערבי.
- אמיר, שמואל, ודניאל גוטליב, 2005. **כניסת זרים ודחיקת מקומיים מתעסוקה בישראל**, מאמר לדיון מס' 25.05, ירושלים: משרד התמ"ת, מינהל תכנון מחקר וכלכלה.
- בר-אל, רפאל (1993). **הפיתוח הכלכלי של המגזר הערבי**, תל אביב: המרכז היהודי-ערבי לפיתוח כלכלי.
- גיבארין, יוסף (2007). **אסטרטגיה לפיתוח התעסוקה בקרב הערבים בישראל: חזון הרחבתו של המעמד הבינוני הערבי**, חיפה: הטכניון, מרכז שמואל נאמן.
- גביש, משה (יו"ר הצוות) (2001). "המגזר הערבי", **אתגרי המשק הישראלי בתחילת שנות האלפיים**, הכנס הכלכלי השמיני, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 69-93.
- גיוראן, רימון (1988). "תיעוש המגזר הערבי ושילובו בכלכלת המשק כדרך לקידום תעסוקת אקדמאיים", בתוך: מאג'ד אלחגי (עורך), **מצוקת התעסוקה בקרב האקדמאים הערבים בישראל**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי ערבי.
- גרא, רמסיס, ורפאלה כהן (2001). "עוני בקרב ערבים בישראל ומקורות לאי-שוויון בין ערבים ליהודים", **רבעון לכלכלה** 48 (4) (דצמבר 2001): 543-571.
- גרא, רמסיס (2005). "אי-שוויון תעסוקתי בין ערבים ליהודים משכילים בשוק העבודה בישראל", בתוך: עזיז חידר (עורך), **החברה הערבית בישראל: אוכלוסיה, חברה, כלכלה**, ירושלים: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 222.
- דוחות עמותת סיכוי (1992-2000). **שוויון ושילוב האזרחים הערבים בישראל**, ירושלים: סיכוי, העמותה לקידום שוויון אזרחי.
- דוח עמותת סיכוי (2010). **מדד השוויון בין האזרחים היהודים לערבים בישראל**, עלי חיידר (עורך), ירושלים: סיכוי, העמותה לקידום שוויון אזרחי.
- זוסמן, נעם, ודימטרי רומנוב (2005). "אושר העממים: שביעות רצונם של ישראלים מחייהם", **סקר בנק ישראל** 77: 105-138.
- יעקובי, ארז, אמיר פז-פוקס, משה קריף, ואירית טסל (2009). **דוח אונו – מודרים: משכילים במקצועות איכות בחברה הישראלית, תמונת מצב מחקרית והצעות לשינוי**, קריית אונו: הקריה האקדמית אונו.
- לוי-אפשטיין, נח, מאג'ד אלחאגי, ומשה סמיונוב (1994). **הערבים בישראל בשוק העבודה**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- לוי-אפשטיין, נח, משה סמיונוב, וסיגל אלון (1995). **הדינמיקה של אבטלה ותת-תעסוקה (Underemployment)**, נייר לדיון 01-95. תל אביב: המרכז לפיתוח על שם פנחס ספיר.
- לוי-אפשטיין, נח, עמית קפלן, ואסף לבנון (2002). **הלגיטימציה של אי-השוויון: ריבוד חברתי ועמדות ביחס לצדק הקצאתי**, נייר לדיון 04-2002, תל אביב: המרכז לפיתוח על שם פנחס ספיר.
- מיעארי, סאמי, עולא נבואני, ונביל חטאב, 2011א. "מגמות בפערי שכר בין ערבים ליהודים, 2009-1997", ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה:

www.idi.org.il/PublicationsCatalog/Pages/470/Main.aspx

מיעארי, סאמי, עולא נבואני, ונביל חטאב, 2011ב. "מחליפים על הספסל: המועסקים הערבים בישראל", ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה:

www.idi.org.il/PublicationsCatalog/Pages/mahlifim/Main.aspx

סמוחה, סמי (1988). "גורמי-יסוד לקשיי התעסוקה של אקדמאים ערבים בישראל", בתוך: מאג'ד אלחגי' (עורך), **מצוקת התעסוקה בקרב האקדמאים הערבים בישראל**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי ערבי.
רכס, אלי (1987). "תעסוקת אקדמאים ערבים בישראל: השלכות חברתיות-פוליטיות", בתוך: מאג'ד אלחגי' (עורך), **מצוקת התעסוקה בקרב האקדמאים הערבים בישראל**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי ערבי.

Hodge, Robert (1973). "Toward a Theory of Racial Differences in Employment," *Social Forces* 52 (1): 16-31.

Khattab, Nabil (2006). "Ethnic and Regional Determinants of Unemployment in the Israeli Labour Market: A Multilevel Model," *Regional Studies* 40 (1): 93-105.

Phalet, Karen, and Anthony Heath (2010). "From Ethnic Boundaries to Ethnic Penalties: Urban Economies and the Turkish Second Generation," *American Behavioral Scientist* 53 (12): 1824-1850.

Sanders, Jimmy M., and Victor Nee (1987). "Limits of Ethnic Solidarity in the Enclave Economy," *American Sociological Review* 52: 745-767.

Scott Long, John (1997). *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*, Thousand Oaks: Sage Publications.

Semyonov, Moshe, and Andrea Tyree (1981). "Community Segregation and the Costs of Ethnic Subordination," *Social Force* 59: 649-686.

Shavit, Yossi (1992). "Arabs in the Israeli Economy: A Study of the Enclave Hypothesis," *Israel Social Science Research* 7: 45-66.

Yonay, Yuval P., and Vered Kraus (2001). "Strategies of Economic Endurance: Israeli Palestinians in the Ethnic Economy and the Public Sector," *Research in Social Stratification and Mobility* 18: 207-247.